

ПРАВОВІДНОСИНИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ПАСАЖИРІВ

Сумкін С.О., здобувач

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

У статті автор підіймає питання необхідності переходу досліджень зі сфери договірної цивільної відповідальності до сфери теоретичної і одночасно такої, що має значну практичну цінність, – рівня усвідомлення цивільно-правової відповідальності як правовідношення, яке є елементом механізму правового регулювання перевезень пасажирів.

За авторським баченням, механізм правового регулювання складається з таких елементів: предмета, методу і процесу правового регулювання (стадій механізму правового регулювання).

Автор робить висновок, що правовідносини цивільно-правової відповідальності в механізмі правового регулювання перевезень пасажирів мають бути; частково вони виникають у результаті застосування норм законодавства України про захист прав споживачів (крім перевезень пасажирів повітряним транспортом) як це має місце в регулюванні інших видів договірних правовідносин, не обтяжених публічністю договорів.

Ключові слова: договір, правова норма, цивільно-правова відповідальність, охорона, захист, цивільне правовідношення, механізм правового регулювання, механізм правового захисту, санкція.

ПРАВООТНОШЕНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В МЕХАНИЗМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕВОЗОК ПАССАЖИРОВ

Сумкин С.О.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

В статье автор поднимает вопрос необходимости перехода исследований от сферы договорной гражданской ответственности к сфере теоретической и одновременно такой, которая имеет значительную практическую ценность, – уровня осознания гражданско-правовой ответственности как правоотношения, которое является элементом механизма правового регулирования перевозок пассажиров. За авторским видением, механизм правового регулирования состоит из таких элементов: предмета, метода и процесса правового регулирования (стадий механизма правового регулирования).

Автор делает вывод, что правоотношения гражданско-правовой ответственности в механизме правового регулирования перевозок пассажиров должны быть; частично они возникают в результате применения норм законодательства Украины о защите прав потребителей (кроме перевозок пассажиров воздушным транспортом) как это имеет место при регулировании других видов договорных правоотношений, не обремененных публичностью договоров.

Ключевые слова: договор, правовая норма, гражданско-правовая ответственность, охрана, защита, гражданское правоотношение, механизм правового регулирования, механизм правовой защиты, санкция.

RELATIONSHIPS CIVIL LIABILITY IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF PASSENGERS CARRIED

Sumkin S.A.

Zaporizhzhya national university, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

In the article, the author raises the need to move research from the field of contractual civil liability to the theoretical sphere, while that which is of significant practical value – awareness of civil liability of a relationship, which is part of the mechanism of regulation of passenger transportation.

According to the authors' view, the mechanism of regulation consists of elements – object, method and process regulation (stage mechanism of regulation).

The mechanism of regulation has its own subject – the human right to freedom of movement; his method – related to regulatory (through mandatory rules) and individual control (control treaty, which features specified relationship); its staging – regulation of the human right to freedom of movement and contract design specific type of commitment (commitment transportation – Chapter 64 Civil Code of Ukraine – transportation, Art. 910 CC Ukraine – Contract of Carriage passenger and luggage) to a

particular legal relationship, in which sold the rights and obligations of participants performed relationships.

We support the position of V. Luts that as the main method of civil law is dispositive, the injured party decides to apply or not to apply measures of responsibility to the offender. In other words, the use of proprietary or non-proprietary sanctions, including liability under current law is a right, not a duty of civil relations.

However, civil law should have arsenal of civil liability, which, subject to the application of the defendant, would effectively protect its violated rights. Instead, in the carriage of passengers virtually all forms of transport such a mechanism (basis of liability and means) is not (except legal regulation of passenger and air services), which is not conducive to protection of the rights of passengers.

The author concludes that the relationship of civil liability in the mechanism of regulation of passenger transportation should be; They partly result from application of the law of Ukraine on consumer protection (except transport of passengers by air) as is the case in the regulation of other types of contractual relations, not burdened publicity contracts.

Key words: contract, legal provision, civil liability, protection, civil relationship, mechanism of legal regulation, mechanism of legal protection, sanction.

Суспільні відносини не існують абстрактно. Вони існують у певній державі, яка має свою правову систему. Остання не є статичною сферою суспільства. Як зазначає Л.Г. Удовика, правова система постійно змінюється, що призводить до складних сполучень різних її елементів, обумовлених об'єктивними закономірностями розвитку соціуму.

Такий погляд на правову систему діалектично дозволяє відійти від суто нормативного праворозуміння, розкрити реальний стан правової системи, усвідомити, що правове регулювання – не просто текст закону, а цілісний і складний соціальний механізм, який залежить не тільки від правових норм, а й від правосвідомості, правової діяльності, правових відносин [1, с. 325].

Як зазначив свого часу С.С. Алексєєв, поза правовою діяльністю, правовими відносинами, поза активністю суб'єктів немає і не може бути ні генезису, ні цілісності, ні функціонування будь-якої правової системи, тобто немає права як такого [2, с. 347].

Перефразовуючи цю тезу, можна сказати, що правовідношення – це норма права у житті; стадія «життя» норми права.

У праві сформувалася чітка категорія, як «механізм правового регулювання правовідносин», під якою розуміють систему взаємопов'язаних елементів, засобів, які у взаємодії забезпечують урегульованість правовідносин.

Категорія «механізм правового регулювання» була логічно сконструйована на рівні інструментальної теорії права і введена в правовий ужиток відомим правником радянських часів М. Александровим. Аналізуючи специфіку регулятивного впливу права на суспільні відносини, він запропонував розглядати цей механізм як окрему категорію [3, с. 183].

С.С. Алексєєв механізм правового регулювання трактував як узяту в єдності систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [4, с. 30]. До елементів цього механізму він відніс юридичні норми, індивідуальні приписи застосування права (факультативний елемент), правовідносини, акти реалізації прав і обов'язків [5, с. 26].

У теорії права механізм правового регулювання суспільних, і в тому числі цивільних правовідносин, традиційно зводиться до зазначення елементів механізму правового регулювання, серед яких виділяють чотири основні: норму права; правовідносини; акти реалізації прав і обов'язків; акти застосування права.

С.О. Погрібний виділив такі елементи механізму правового регулювання: норми цивільного права; юридичні факти; суб'єктивні юридичні права та обов'язки, які мають суб'єкти правовідносин, що виникли на підставі юридичного факту; здійснення суб'єктивних

юридичних прав та виконання суб'єктивних юридичних обов'язків; захист порушених цивільних прав та інтересів (цивільно-правова відповідальність) [6, с. 49].

В.Н. Хропанюк відзначає, що правове регулювання – це багатогранний процес, здійснюваний за допомогою засобів юридичного впливу на суспільні відносини [7, с. 339]. Він виділив структурні елементи механізму правового регулювання: 1. Норми права встановлюють загальні обов'язкові правила поведінки учасників суспільних відносин. 2. Правовідношення. 3. Акти реалізації юридичних прав і обов'язків – фактична поведінка суб'єктів. Основними формами реалізації прав та обов'язків є використання наданих нормами права можливостей, виконання зобов'язуючого правового розпорядження, дотримання правових заборон. За неможливості самостійної реалізації суб'єктами права належних їм юридичних прав і обов'язків, держава здійснює правозастосовну діяльність, покликану забезпечити їх повну реалізацію [7, с. 340].

За авторським баченням, механізм правового регулювання складається з кількох елементів – предмета, методу і процесу правового регулювання (стадій механізму правового регулювання).

Механізм правового регулювання має свій предмет – реалізацію права людини на свободу пересування; свій метод – пов'язаний з нормативним (через імперативні норми) і індивідуальним регулюванням (договірним регулюванням, у якому конкретизуються особливості правовідношення); свою стадійність – від регламентації права людини на свободу пересування і договірної конструкції конкретного типу зобов'язань (зобов'язання з перевезення, – глава 64 ЦК України – перевезення, ст.910 ЦК України – Договір перевезення пасажирів та багажу) до конкретного правовідношення, у якому реалізуються права і виконуються обов'язки учасників правовідносин.

Позитивним кроком у теорії цивільного права, на наше переконання, є розуміння стадійності процесу правового регулювання правовідносин, про що у своїй праці зазначив В. Яроцький [8, с. 18].

На його переконання, правове регулювання включає в себе такі стадії: видання норми права; виникнення суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків; реалізація суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків, втілення їх у фактичній поведінці учасників суспільних відносин; застосування права.

Наведене дає підстави для постановки питання про роль відповідальності в механізмі правового регулювання цивільних правовідносин взагалі і правовідносин з перевезення пасажирів зокрема.

У відомій праці І.С. Канзафарова звернула увагу, що відповідальність є теж правовідношенням, у якому є свої складові елементи – суб'єкти, об'єкт та зміст правовідношення [9, с. 302].

Вона зазначає, що, наприклад, Р.Б. Шишка вважає, що об'єкти цивільних правовідносин – «це все те, з приводу чого виникають цивільні права та юридичні обов'язки» [10, с. 126]. Р.О. Стефанчук під об'єктами цивільних правовідносин розуміє «матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини та процес створення цих благ» [11, с. 71]. А Р.О. Халфіна взагалі виключає об'єкт з переліку елементів правовідношення. Вона вважає, що елементами структури правовідношення є: 1) учасники правовідношення; 2) права та обов'язки, їх взаємозв'язок; 3) реальна поведінка учасників правовідношення у співвідношенні з правами та обов'язками [12, с. 211].

Підтримуємо позицію щодо складної суб'єктної структури цього правовідношення, у якому взаємодіють потерпілий, відповідач і держава. Це викликано тим, що саме на державі лежить обов'язок забезпечити урегульованість суспільних відносин, у тому числі, через

застосування державного примусу в частині несення цивільної відповідальності відповідачем.

Тому попутно виникає ще декілька питань – щодо моменту виникнення матеріального правовідношення цивільно-правової відповідальності та ефективності відповідальності, як зворотного зв'язку в механізмі правового регулювання правовідносин з перевезення пасажирів.

В.В. Луць, досліджуючи проблему ефективності цивільно-правової відповідальності, дійшов висновку, що ефективність відповідальності залежить передусім від застосування останньої до конкретних осіб, винних у скоєнні цивільного правопорушення. Але, оскільки основним методом цивільного права є диспозитивний, він дійшов висновку, що потерпіла сторона сама вирішує, застосовувати чи не застосовувати заходи відповідальності до правопорушника. Іншими словами, застосування майнових або немайнових санкцій, у тому числі відповідальності, за чинним законодавством є правом, а не обов'язком суб'єктів цивільних правовідносин [13, с. 68].

Разом з тим, цивільне право повинне мати арсенал засобів цивільно-правової відповідальності, які, за умови їх застосування відповідачем, мали б забезпечити ефективний захист його порушеного права. Натомість, у сфері перевезень пасажирів практично всіма видами транспорту подібний механізм (підстави відповідальності та засоби) відсутній (окрім правового регулювання перевезення пасажирів та багажу повітряним транспортом), що не сприяє забезпеченості прав пасажирів.

На рівні санкції правової норми (та/чи норми, закріпленої в акті саморегулювання – договорі), що забезпечує стабільність правовідносин і захищеність їх учасників, мають бути приписи, які б стояли на охороні цивільних суб'єктивних прав та стабільності правовідносин, а у разі потреби – виконували б функцію захисту.

Але ж, сама по собі норма є недієвою без її реалізації, тобто, дій, спрямованих на реалізацію норми (у цьому випадку, санкції). У сукупності норма та юридичний акт (акт реалізації) породжують правовідношення. У своєму стадійному процесі, у сукупності, вони складають механізм правового захисту, що базується модульно на базі загально регулятивного механізму правового регулювання. У разі порушення норм та правил, умов договору перевезення пасажирів, має спрацювати цей інституційний механізм.

Особливість останнього усвідомлюється через категорії «правовідношення», «цивільно-правова відповідальність» та «правовідношення цивільно-правової відповідальності».

На думку В.В. Бутневої, у сфері дії цивільного права відносини відповідальності виникають між самими учасниками цивільного обороту, оскільки тут правопорушення торкається насамперед інтересів самого потерпілого і навіть притягнення до відповідальності найчастіше залежить від його волі [14, с. 37].

Однією з перших в Україні дослідженню правовідносин цивільно-правової відповідальності присвятила свою діяльність І.С. Кандаурова [9], яка розглядала останні, як елемент механізму захисту цивільних прав.

У своїй праці вона зазначає про наявність у теорії права та в теорії цивільного права різних позицій вчених як щодо суб'єктного складу, так і об'єкту, змісту цих правовідносин. Вона звернула увагу, що, наприклад, Б.Т. Базилев стверджує, що уповноваженою стороною у відносинах відповідальності завжди виступає держава загалом, представлена компетентним органом. У той же час, учасниками процесуальних відносин, які оформляють рух юридичної відповідальності як матеріально-правового зв'язку, можуть бути різні державні органи, які послідовно змінюють один одного. Зобов'язаним суб'єктом відповідальності є правопорушник, правове становище якого змінюється на різних стадіях процесу [15, с. 110].

На думку М.С. Малєїна, при залученні до цивільно-правової відповідальності державний примус підкріплено імперативними нормами про договірну і позадоговірну відповідальність, яка забезпечена примусовою силою держави, незалежно від волі і бажання правопорушника [16, с. 134].

Як зазначає І.С. Канзафарова, відповідальністю у формі відшкодування збитків чи моральної шкоди є негативні наслідки, які покладені судом та реалізовані після набуття чинності рішення суду [9, с. 330].

У той же час, як зазначають Р.Б. Шишка та М.О. Нечипуренко, добровільне відшкодування порушником збитків і сплата інших штрафних санкцій є виконанням акцесорного зобов'язання, яке дає можливість уникнути спору. Тому виконання акцесорного зобов'язання не є цивільно-правовою відповідальністю [17, с. 208].

Отже, санкція, передбачена в нормі та її порушення, є передумовами цивільної відповідальності. Разом з тим, підтримуємо позицію, що виникнення правовідношення цивільної відповідальності залежить від акту (діяльності) зацікавленої особи (постраждалої особи – пасажир), спрямованої на захист свого порушеного права до юрисдикційних органів і прийняття ними відповідних рішень, які забезпечені примусовою силою держави.

Змістом правовідношення цивільної відповідальності є процесуальні дії (форми і способи захисту), де форми захисту поділяються на юрисдикційні та неюрисдикційні, а способи, передбачені ч.2 ст.16 ЦК України, на: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Специфіка правовідносин перевезення пасажирів, особливості їх правового регулювання, дають підстави стверджувати, що оскільки договори перевезення пасажирів є публічними договорами, слабка сторона (пасажир) не має можливості реалізувати свою «свободу договору», а відтак і наполягати на встановленні умов про відповідальність перевізника. Іншими словами, договірна відповідальність перевізника (окрім авіаперевізників) відсутня. ЦК України, транспортні статuti та кодекси, правила перевезень пасажирів (крім перевезень пасажирів повітряним транспортом) теж не містять відповідальності перевізників (окрім відповідальності за шкоду, завдану життю та здоров'ю пасажирів, – ст.928 ЦК України встановлює, що відповідальність визначається відповідно до глави 82 ЦК України – відшкодування шкоди).

Констатуємо, що договірна відповідальність за договором перевезення пасажирів не відіграє тієї ролі, яку мала б виконувати (компенсації за невиконання чи неналежне виконання договору, відшкодування збитків та моральної шкоди).

Натомість у механізмі правового регулювання перевезень пасажирів і в механізмі захисту прав пасажирів за договорами перевезень чільне місце посіло споживче законодавство (Закон України «Про захист прав споживачів»), яке і виконує охоронну функцію механізму правового регулювання досліджуваних правовідносин. Проте, воно забезпечує лише можливість відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Отже, у результаті проведеного дослідження доходимо висновку, що правовідносини цивільно-правової відповідальності в механізмі правового регулювання перевезень пасажирів мають бути; частково вони виникають у результаті застосування норм законодавства України про захист прав споживачів (крім перевезень пасажирів повітряним

транспорт), як це має місце в регулюванні інших видів договірних правовідносин, не обтяжених публічністю договорів.

Підтримуємо позицію, що правовідносини відповідальності у досліджуваній сфері існують у формі відшкодування збитків чи моральної шкоди (негативних наслідків), які покладені судом та реалізовані після набуття чинності рішення суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації : антропологічний вимір : монографія / Л.Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с.
2. Алексеев С.С. Право : азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования : монография / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 709 с.
3. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н.Г. Александров. — М. : Госюриздат, 1961. — 271 с.
4. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права : курс : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
6. Погрібний С.О. Механізм і принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія / С.О. Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.
7. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : учебник [для высших учебных заведений] / под ред. В.Г. Стрекозова. – М. : «Интерстиль», «Омега Л», 2008. – 384 с.
8. Яроцький В. Характеристика основних стадій цивільно-правового регулювання / В. Яроцький // Право України. – 2010. – № 12. – С. 18-23.
9. Кanzaфарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : дис... д-ра юрид. наук, спец. : 12.00.03 / Кanzaфарова Ілона Станіславівна ; НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2007. – 453 с.
10. Шишка Р.Б. Цивільні правовідносини // Цивільне право України : Курс лекцій : у 6-ти томах. – Т. I. – Книга 1. / Р.Б. Шишка, В.А. Кройтор, Я.О. Чапчадзе, М.О. Самойлов ; за ред. Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора. – Х. : Еспада, 2004. – 543 с.
11. Стефанчук Р.О. Цивільно-правові відносини / Р.О. Стефанчук // Цивільне право України : Навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін. ; за заг. ред. Р.О. Стефанчука. – К. : Наукова думка ; Прецедент, 2004. – 448 с.
12. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.
13. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності : навч. посіб. / В.В. Луць. – 2-е вид., стер. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 576 с.
14. Бутнев В.В. Реализация юридической ответственности в гражданском процессе : учебное пособие / В.В. Бутнев. – Ярославль : Яросл. гос. ун-т, 1985. – 85 с.
15. Базылев Б.Т. Об институте юридической ответственности / Б.Т. Базылев // Советское государство и право. – 1975. – № 1. – С. 110-115.
16. Малейн Н.С. Правонарушение : Понятие, причины, ответственность / Н.С. Малейн. – М. : Юрид. лит., 1985. – 182 с.
17. Нечипуренко М.О. Договір на проведення оцінки майна (цивільно-правовий аспект) : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Нечипуренко М.О. ; НАПН Укр. НДІ приватного права і підприємництва. – К., 2014. – 253 с.

REFERENCES

1. Udovika, L.G. (2011), *Transformacija pravovoi' systemy v umovah globalizacii': antropologichnyj vymir: monografija* [The transformation of the legal system in the context of globalization: an anthropological dimension: Monograph], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
2. Alekseev, S.S. (1999), *Pravo: azbuka – teorija – filosofija: opyt kompleksnogo issledovanija: monografija* [Right: ABC – theory – philosophy: the experience of a comprehensive study: Monograph], Statut, Moscow, Russia.
3. Alexandrov, N.G. (1961), *Pravo i zakonnost' v period razvernutoho stroitel'stva kommunizma* [Law and justice in the period of the comprehensive building of communism], Gosjurizdat, Moscow, USSR.
4. Alekseev, S.S. (1966) *Mehanizm pravovogo regulirovanija v socialisticheskom gosudarstve* [Legal regulation mechanism in a socialist state], Jurid. lit., Moscow, USSR.
5. Alekseev, S.S. (1982) *Obshhaja teorija prava: Kurs: V 2 t.* [General Theory of Law: Course: 2 v.], Jurid. lit., Moscow, USSR.
6. Pogribnyj, S.O. (2009), *Mehanizm i pryncypy reguljuvannja dogovirnyh vidnosyn u cyvil'nomu pravi Ukrai'ny : monografija* [The mechanism and principles governing contractual relations in civil law Ukraine: Monograph], Pravova jednist', Kyiv, Ukraine.
7. Hropanjuk, V.M. (2008), *Teorija gosudarstva i prava. Uchebnik dlja vysshih uchebnyh zavedenij* [The theory of state and law. Textbook for higher educational institutions], «Interstil», «Omega L», Moscow, Russia.
8. Jaroc'kyj, V. (2010), “Characteristics of the main stages of the civil law regulation”, *Pravo Ukrai'ny*, vol. 12, pp. 18-23.
9. Kanzafarova, I.S. (2007), “The theoretical basis of civil liability in Ukraine”: dis ... Doctor of legal sciences, 12.00.03, Kyiv, Ukraine.
10. Shyshka, R.B. (2004), *Cyvil'ne pravo Ukrai'ny: Kurs lekcij: U 6-ty tomah. T. I. Knyga 1.* [Civil law: Lectures: In 6 volumes. V.I.], Espada, Kharkiv, Ukraine.
11. Stefanchuk, R.O. (2004), *Cyvil'ne pravo Ukrai'ny: Navch. posib.* [Civil law Ukraine: Training. guidances], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
12. Khalfina, R.O. (1974), *Obshhee uchenie o pravootnoshenii* [General theory of Relationship], Jurid. lit., Moscow, USSR.
13. Lutz, V. (2001), *Kontrakty u pidpryjemnyk'ij dijal'nosti: Navch. posib.* [Contracts in business: Training. guidances], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
14. Butnev, V.V. (1985) *Realizacija juridicheskoy otvetstvennosti v grazhdanskom processe: Uchebnoe posobie* [Implementation of legal liability in civil proceedings: Textbook], JGU, Yaroslavl, USSR.
15. Bazylev, B.T. (1975), *Ob institute juridicheskoy otvetstvennosti* [About institute legal liability], *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, vol. 1, pp. 110-115.
16. Malein, N.S. (1985) *Pravonarushenie: Ponjatie, prichiny, otvetstvennost'* [Offence: concept, causes, responsibility], Jurid. lit., Moscow, USSR.
17. Nechypurenko, M.O. (2014), “The contract for the evaluation of property (civil legal aspects)”: dis ... legal cand.sc. (Law), 12.00.03, Kyiv, Ukraine.